

Original scientific paper

UDC:37.014.12

<https://doi.org/10.2298/GSGD1701109A>

Received: June 5, 2017

Corrected: July 16, 2017

Accepted: August 3, 2017

Sladana Anđelković^{*}, Zorica Prnjat^{*}, Zvezdan Arsić^{}**

^{} University of Belgrade, Faculty of Geography, Serbia*

*^{**} University of Kosovska Mitrovica, Faculty of Philosophy, Serbia*

SCHOOL AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF INTERCULTURALISM

Abstract: Contemporary society is characterized by pluralism of relations and interconnection of different cultures. Because of diverse national, cultural, religious and political values, misunderstandings and lack of dialogue often emerge between members of different cultures. This has severe consequences for all segments of society and its development. In order to overcome this situation the concept of intercultural education in schools is becoming popular again. It should present the starting point for changes in the quality of dialogue, understanding and respect between pupils of different cultures and traditions.

The paper discusses the realization of the concept of interculturalism in schools in order to create conditions for implementation of intercultural values, to encourage and educate pupils for co-existence, understanding and creation of intercultural relations. In this respect, changes in all aspects of school life and work are necessary, from the change of curriculum, school organization, to atmosphere and school culture as a whole. The authors conclude that humanistic, holistic and interdisciplinary approach as a basis for coexistence and tolerance provides enormous opportunities for implementation of the concept of interculturalism in school, but also point to the potentials of schools that are not used enough in the realization of this goal. The study findings indicate the need for systematic, continuous and adequate changes at the level of school culture as a whole.

Key words: interculturalism, cultural dialogue, education, upbringing, school

¹ slandjelkovic@gmail.com (corresponding author)

Introduction

In the era of globalization and multicultural societies, the importance of promotion of cultural dialogue, social cohesion, ethnic tolerance and respect have been recognized. Because of the growing interdependence of people in today's global society, interaction between members of different cultures has become a reality and a necessity [...] when direct meetings and contacts between different cultures should result in the conscious acceptance of the identity of "the other" and elaboration of stereotypes, prejudices, intolerance, stigmatization and discrimination among people (Bedeković, 2015).

In this regard, it is necessary to create adequate social climate favorable for fostering intercultural dialogue and promoting cultural, ethnic, linguistic and other differences. Coexistence in today's multicultural and multipluralistic society based on the concept of interculturalism implies changes at all levels of society. An important role in these changes belongs to school that has become a meeting place of different cultures, ethnicities and religions that generate patterns of intercultural relations (Bedeković, 2007). In order to respond to the new social demands, school has been experiencing transformation by accepting the concept of interculturalism as the guidelines for fostering understanding and dialogue between members of different cultures.

Dialogue is the basis for a humanistic approach in education, while interculturalism implicitly or explicitly implies dialogue of cultures as an important guideline. Transformation processes are extensive, multifaceted and comprehensive. They are incorporated into all school activities and include all stakeholders. The paper indicates the need for a holistic view of the concept of interculturalism in school and the changing of paradigm towards an open integrated curriculum and new learning strategies in the implementation of the concept of interculturalism in school. In this context, the issue of implementation of the concept of interculturalism has become one of the leading priorities of society, educational authorities, teachers, parents and pupils.

Developing the concept of interculturalism

The idea of interculturalism resulted from understanding of the effects of population growth of foreign communities in Europe, multiethnic and multicultural characteristics of the European society, and their influence on education and school (Костовић & Ђерманов, 2006; Göler, 2016). It is also "an indicator of failure of various integration projects of society and nations, and an attempt to establish a valid dialogue instead of general assimilation on one side and antagonism, stereotypes and prejudices on the other" (Костовић & Ђерманов, 2006). However, these differences are not present only in Europe, but in the whole world where peoples and nations face "cultural diversity" in all spheres of life – economic, political, social, legal and educational. This situation and attitudes impose requirements to intensify efforts for a dialogue between cultures. That is one of the main reasons why in the final Declaration of the International Conference The role of intercultural dialogue in the development of new (plural, democratic) citizenship, held in 2007 in Padua, one of the conclusions was "that comprehensive dialogue and commitment to common values will lead to a new level of diversity in the EU". The term intercultural is "a dynamic term that indicates a relation, an exchange and a set of dynamic flows that mark meetings of individuals of different cultural identity" (Camilleri, 1992). Interculturalism is understood as a concept of tolerance between different cultures

and implies confronting and solving of problems that arise between representatives of these cultures (Perotti, 1995; Vrcelj, 2005; Hrvatić, 2007; Marković & Prnjat, 2011). For more precise definition and a clearer understanding of this term, it is necessary to distinguish intraculturalism from multiculturalism, because even though these two terms are often used interchangeably as synonyms, they are significantly different. Multiculturalism indicates existence of various cultures in the same area, while interculturalism implies relations between cultures and the need for mutual interaction. Interculturalism requires openness, curiosity, willingness to change and the excitement of meeting the new and the unknown. It implies respect of traditional aspects of culture such as language, costumes, religion, gastronomy, i.e. patterns of behavior that members of one culture need to recognize so as to be able to compare them with their culture and traditions. Likewise, multiculturalism implies acknowledgement of different cultures, which enrich and enhance the quality of the modern world, but unlike interculturalism, it does not insist on the necessity of their interactions.

Today, peoples and nations interact in ways that were unthinkable for centuries. Discussing this issue Childeres and Urquhart (1994) conclude that the international community continues to expand, local populations demand an equal share and rights in the allocation and the use of their resources, or require the right and autonomy in the self-evaluation of their destiny, whereas marginalized groups continue to blend with the native nations, demanding equal opportunities and greater popularization and presentation, while migrant workers continue to change national borders, and refugees continue to cross the borders... (Childeres & Urquhart, 1994).

It is estimated that in Europe alone there are about 10 million migrant workers and that worldwide 24 million people live within the borders of other nations (Лукач-Зоранић & Ивановић, 2014; Penninx, 2016). This situation has raised the question of how different cultures can live and interact in a global community. And the answer is usually associated with the need and the possibility of establishing intercultural dialogue, which is considered to be essential for raising the level of understanding among members of different peoples and cultures.

Coexistence in today's cultural and pluralistic society is based on the concept of interculturalism, which implies changes at all levels of society. Active participation of citizens in public life plays an active role in these changes. The function of intercultural dialogue is reflected in the promotion of understanding, tolerance, rule of law, human freedom and peace and avoidance of negative cultural pluralism.

However, in order for intercultural dialogue to be achieved, it is necessary to provide appropriate conditions. Considering this problem and searching for conditions that can contribute to the development of intercultural dialogue, Lukač-Zoranić and Ivanović (2014) claim that these conditions are focused on:

- accepting the paradigm of human rights as the foundation of mutual respect,
- intensification of intercultural communication and exchange,
- accepting cultural pluralism,
- participation of citizens,
- inclusive policy at all levels and in all sectors and

- building a culture of dialogue and education for intercultural dialogue.

These conditions can only be achieved if there is a quality intercultural education in wider community and if it includes student population in formal education, but also other members after completion of compulsory education through various forms of non-formal education.

Intercultural concept of education

Today, the world is in the stage of social development characterized by the general identity crisis. Such situation results in the phenomenon that "people are prone to forcing the identity of a community based on an ethnic group, nation, religion or territory, which is overshadowed by the fundamental rights of the individual, the freedom of conscience, the prudence and the attraction of the universal" (Perotti, 1995). Analyzing the current state, Stojković (2002) concludes that there is a phenomenon that Freud called "the narcissism of small differences, which acts in the opposite direction, emphasizing the difference rather than the similarity of neighboring cultures" (Stojković, 2002). One of the biggest weaknesses of multicultural politics, and therefore multicultural education, is the emphasis on differences. Unlike this concept, which is more oriented towards the particular needs of a single category, the concept of intercultural education is focused on communication and pursuit of a new synthesis and adaptation of the system to the new requirements posed by the existing multicultural society. One of the key prerequisites for achieving the concept of interculturalism is the education and upbringing which will help young people "to expand the range of their references, to experience different cultural characteristics of their environment and to become qualified for non-violent behaviour and assertive communication" (Knežević Florić, 2005).

"The intercultural concept of education starts from cultural diversity and extends it to the complementarity of universal and singular in order for dialogue to be more open, more dynamic and more flexible" (Jelačić, 2011). Today, more than ever before, education must be open to diversity, that is, it must be intercultural. "Main goal of intercultural education is to create a sustainable way of life in a multicultural society" (Gošović, 2009). It can be achieved by promoting understanding, mutual respect and dialogue among groups belonging to different cultures, by ensuring equal opportunities for all and by combating discrimination.

Intercultural education implies a concept of education that is based on these key dimensions:

- supporting diversity in all areas of human life and
- promoting equality and human rights.

Recognition and support of diversity in all areas of human life should help pupils develop sensitivity to understand that people belonging to different ethnic and cultural communities have developed a whole spectrum of different ways of life, customs, worldviews and that this diversity has been enriching their lives. Promoting equality and human rights develops pupils' awareness of the need to combat unfair discrimination and to promote the values on which equality is built. Therefore, interculturalism as a dimension of education indicates the possibility to overcome cultural differences and to foster positive relationships between different social groups and their members.

Intercultural education provides the opportunity to find and generate common opinions of the boundaries of cultural differences (Bennett, 1993).

A deeper analysis of the concept of intercultural education shows that a particular emphasis is placed on the tendency to affirm differences as a necessary and important component for equalizing the positions of traditionally marginalized social groups and for promoting equal opportunities for members of all social groups, in particular for minority ones. However, intercultural education can not be focused solely on teaching differences between cultures, because even though informative knowledge of diversity is necessary, it is not enough. This knowledge can present the starting point, but it must constantly be enriched by experiences that include unsuccessful attempts and mistakes when establishing contacts in intercultural meetings, as everyday experience shows that contacts between different cultures often results in mutual misunderstandings. Therefore, the establishment of relations between members of different cultures should make the essence of intercultural pedagogical activities.

Intercultural education presents a process in which all participants are required to know their own culture and tradition, because it enables them to understand the culture and traditions of others. Only those who are rooted in their own culture and who know well the traditional values of their own culture have no fear of diversity and take a positive attitude towards cultural exchange. Intercultural sensitivity is not an innate trait, but is acquired and taught at different age levels and different levels of the educational system. The concept of intercultural education, which should include all levels of the educational system (from preschool to higher education), should include all aspects, starting from legal regulation, curriculum, textbooks, educational support and monitoring to school practice (in particular, teaching and learning), ethos (school climate) and teacher education.

The concept of interculturalism in school

Significant social and political changes in our region have caused the need for intercultural education to become an integral part of the school context. The past decades characterized by war conflicts, a decline of GDP, poverty, a large number of refugees and displaced persons have adversely affected everyday life, cultural patterns of the population, the status of social institutions (Ivić, 2001; Spasić, 2010; Stanisavljević Petrović, 2011). Such unfavorable social conditions have significantly affected school as a basic educational institution in which many accumulated and unsolved problems from the previous periods are reflected. In a society pervaded by conflicts, political turmoil, national intolerance and violence, school seeks new solutions in which it could realize its role as a humane social institution. In that sense, school finds its support in intercultural education and upbringing, where, together with other institutions and individuals, it can realize its mission in building a future world based on the principles of human rights, freedom, equality in education, and above all the accessibility of educational institutions to all members of society.

Requirements for the reform of the school system, created by the popularization of the concept of interculturalism, have been supported by and defined in the relevant national documents adopted by the Government of the Republic of Serbia (The National Strategy for Resolving the Problems of Refugees and Internally Displaced Persons, 2002;

Poverty Reduction Strategy 2003; Strategy for Improving Roma Education, 2003; Joint Action Plan for the Promotion of Roma Education, 2005; Strategy for Improving the Position of Persons with Disabilities in the Republic of Serbia, 2006, 2007-2015). In accordance with the concept of interculturalism, the adopted documents show the tendency towards achieving the goals of intercultural education and upbringing related to:

- overcoming social inequality and inequality in education,
- developing respect and tolerance towards cultural differences,
- helping pupils to acquire knowledge about interethnic relations and the basis of different cultures (Petrović & Janjetović, as cited in Jelačić, 2011).

It is clear that the society is committed to achieving the goals of intercultural and multicultural education, as expressed in legal and programme documents in terms of availability of school institutions. Namely, the Law on the Foundations of the Education System distinguishes the principle of equal rights and access to education without discrimination and separation based on gender, social, cultural, religious, ethnic and other characteristics as one of the basic principles (Law on the Foundations of the Education System, Article 3, paragraph 1). This clearly indicates that school institutions are accessible to all children regardless of differences, i.e. children have equal rights when it comes to attending educational institutions.

In the concept of intercultural education, accessibility to education is considered the prime and fundamental characteristic, from which the basic preconditions that need to be fulfilled in order to realize the process of inclusion of minority into the majority culture arise. Consequently, it is very important that schools, as basic institutions for education and upbringing, are truly accessible to members of all cultures. In other words, this requirement should not remain declarative, but it should enable active participation of minority culture in the educational process.

Undoubtedly, the availability of school institutions is of great importance for achieving the goals of intercultural education, even though numerous obstacles and difficulties emerge in schools in Serbia precisely at this first stage. In support of this, especially in terms of school accessibility to all children regardless of their differences, there are research data on the inclusion of children with special needs, as well as children of marginalized groups, especially the Roma population. The research conducted in our country has produced data indicating insufficient inclusion of children of different categories and inadequate readiness of teaching staff to work with them. This is especially noticeable when children of the Roma population are concerned, who are still insufficiently included in the system of full-time compulsory education (Arsenijević, 2003; Ljubić, 2003; Mitrović, 2003; Macura Milovanović, 2010; Petrović et al. 2010; Stanisavljević Petrović & Lukić, 2011; Srdić & Sučević, 2012). Competence-based education model relies on the principle of connection between acquiring and demonstrating competences and the situation and experiences in which these competences develop and express themselves. Therefore, it can be concluded that all modalities of education (formal, non-formal and informal) are important for the development and expression of intercultural competence. For this reason, teaching objectives related to creating conditions for achieving intercultural function in school

should not be realized as a specific addition to existing courses or as introduction of a new course, but as a principle that permeates not only all courses, but also the entire school life.

In order to implement the concept of interculturalism in schools, it is necessary to make a number of radical changes that require both internal and external transformation of school, i.e. changes directed towards reformation of all aspects of school life and work. It is primarily meant to strengthen school culture and create an atmosphere and climate that enables and supports development of pupils from different ethnic groups, strengthen cooperation among all participants in educational process, pupils, teachers, school employees, parents, as well as local communities (Banks, 1999). These changes imply reconsideration and replacement of the dominant monocultural perspective by a pluralistic approach to education, which is highlighted by a number of authors (Đurišić-Bojanović, 2003; Knežević Florić, 2005; Marković & Prnjat, 2011; Anđelković & Stanisavljević Petrović, 2013). Starting from cultural pluralism, Gorki (2006) lists the following elements that need to be reformed at school in order to implement the concept of interculturalism: it is necessary to create equal opportunities for all pupils so that they can realize their potentials; it is necessary to prepare pupils for active participation in intercultural environments, which influences the development of critically active and conscious individuals; it is necessary to train teachers to effectively encourage all pupils to learn regardless of their cultural differences, and it is necessary to take an active role in re-examining own educational practice.

According to the pluralistic approach, pupils should be introduced to different cultures with the aim of emphasizing similarity between their own culture and cultures and traditions of other nations. It is also important to draw attention to the existence of cultural stereotypes and the need to overcome them. Considering the fact that stereotypes provide only limited insights into other cultures, mostly negative ones, and that they impede communication with members of other cultures, they are not desirable in intercultural communication (Marković & Prnjat, 2011). Namely, by familiarizing oneself with the unknown and different, preconditions for overcoming prejudice and resistance are created and the sensitivity of individuals in relation to diversity increases.

Pluralistic approach contributes to achieving the goals of intercultural education, but also of upbringing, because besides providing information and knowledge, it creates conditions for the development of understanding, skills and abilities, attitudes and values. Therefore, it is quite justified to talk about the development of a complete personality when goals of intercultural education and upbringing are concerned. Unlike the monocultural approach, which is mainly aimed at development of pupils' cognitive abilities, pluralism in education provides the perspective of a holistic approach, where through various forms of intercultural encounters, each individual has the opportunity to develop his/her intellectual, aesthetic, creative, cultural and emotional aspects of personality. Accordingly, it is possible to expect some benefits especially when it comes to the inclusion of minority members in the majority culture. One of the possible contributions is preparation for real-life situations in a world of difference, in which other characteristics, and above all respect, tolerance and empathy are very important. In a school context, when interacting, members of the minority and majority culture have the opportunity to develop empathy and positive emotional reactions to cultural diversity.

In order to apply a proper pluralistic approach in schools, other steps are also needed, such as "textbook revision, revision of the existing education programs, introduction of new courses, recruiting lecturers from different ethnic groups, etc." (Knežević Florić, 2005). Particularly significant are the changes of curriculums, which, according to the results of a small number of studies in Serbia, are not sufficiently oriented towards achieving the goals and tasks of intercultural education (Petrović, 2001). Namely, it is considered that our curriculums (at primary and secondary schools) are directed towards national contents, even though our society is traditionally multicultural. First of all, the contents related to the history and culture of different nations that used to live and still live in our region should be represented in the national curriculum (Prnjat, 2015). Since it is not the case, the question arises – how is it possible to develop a positive attitude towards cultures of other nations if the writers, members of national minorities and nations living in the region of the former Yugoslavia are not represented in teaching contents (Petrović, 2001). In this context, the need for curriculum transformation is highlighted, since the teaching content itself should be in the function of providing knowledge that will lead to better understanding of other cultures. In addition, it is important that the implementation of content from the domain of intercultural education takes place in a meaningful, creative and purposeful way. In essence, such educational contents that develop creativity, initiative, individual development, diversity, variety, respect and humanity are essential.

Adequate realization of teaching contents enables pupils to develop knowledge, but also positive personal attitudes towards diversity, openness and curiosity. Understanding of other peoples and cultures, readiness to learn about different ways of life, and motivation to consider and perceive some issues from another point of view are also developed (Milutinović & Zuković, 2007; Prnjat, 2015). Courses in which there could be improvement in the adoption of traditional and intercultural values are geography and foreign languages. The contents of these courses include factors such as territoriality, national identity and diversity, which are particularly important for understanding traditions and for the development of interculturalism (Prnjat, 2015). In this respect, we consider it necessary to take a more profound view of the potentials of certain courses that are not sufficiently used to develop the concept of interculturalism, and to consider introduction of new approaches such as an interdisciplinary approach to the understanding of intercultural content. A course that can be focused on adopting traditional and intercultural values in teaching is geography.

In order to acquire the necessary knowledge and develop the necessary skills in this domain, it is necessary that the contents of geography teaching be related to the contents of history, sociology and anthropology. In other words, these contents should include knowledge about specific identities and traditions and about common problems and goals in society. Particular attention should be paid to the phenomenon of migration, which is one of the main causes of the emergence of intercultural needs (Göler, 2016; Penninx, 2016).

In regard to the aspect of developing interculturalism in school, integration of contents of different courses presents one of the most desirable models when considering current issues and problems. Overcoming a single-course approach and implementing interdisciplinary principle in the consideration of intercultural content is a good

orientation in order to understand content, solve problems, build intercultural competencies of both pupils and teachers.

Intercultural topics can be studied from different angles, through different subjects. In this way, pupils recognize the purposefulness and significance of problems from different perspectives, which helps them to view the problem comprehensively. Also, pupils have the opportunity to understand the connection between different factors that condition certain phenomena, to understand the culture, religion, language and attitudes of others.

Knowledge gained in this way has a transfer value and is more functional. An interdisciplinary approach encourages a reflexive discussion, metacognitive activities, development of attitudes and skills necessary for proper action and evaluation in different life situations. Through collaboration on projects and tasks, when solving problems, pupils apply knowledge from different disciplines, which makes them more competent and helps them develop a critical attitude towards the contents and enhances their ability to communicate constructively in different environments.

Organizing teaching in one's mother tongue and creating conditions for learning languages of ethnic minorities in schools (when a majority group learns the language of minorities) also constitutes a significant presumption of intercultural understanding. The emergence of self-isolation of young people of different ethnic background is very common in both school and the wider community. In order to overcome this condition, it is necessary that all members of society become engaged, that bilingualism be recognized as a desirable ability, especially in multinational environments. Teaching a foreign language implies teaching the culture and traditions of others, since these are the topics through which the content of this subject is most often realized (Prnjat, 2015). In addition to acquiring knowledge, one of the main teaching tasks in foreign language teaching is to develop the ability to interact with those who speak different language on the basis of equality, with respect for one's own identity and the identity of the interlocutor.

The organization of teaching based on traditional ways and models for learning and teaching does not provide necessary opportunities for developing awareness of the need to know the traditional and intercultural values. If school is to respond to challenges in this domain, new and different approaches in learning and teaching are needed. In accordance with this, it is recommended to overcome the partial approach (division into teaching fields and subjects) and to introduce integration of contents from different fields into unified themes that reflect diversity (Banks, 1997). Content integration offers the possibility to develop knowledge of members of other cultures through certain topics, to introduce significant individuals from other cultural milieu, and to select appropriate literature of eminent authors belonging to other cultures. Although integration is possible in a number of subjects, especially of subjects that meet the need for understanding and critical thinking about other cultures, and in which content integration is desirable, are the following: history, geography, art and music, civic education, foreign languages with elements of national culture (Jelačić, 2011; Marković Krstić, 2012).

Changes in curriculum contents also relate to changes in the learning process. Therefore, in order to achieve the goals of intercultural education, it is necessary to develop models of interactive learning, exercises, workshops, projects and research that promote communication and cooperation. Of particular importance is the enhancement

of cooperative forms of learning, which enable exchange of knowledge and experiences, stimulate cooperation, and create a good basis for the development of friendship and socializing. Joint work of pupils of different cultures on the same topic contributes to the promotion of activities, dialogue and appreciation of diversity. When considering interculturalism, the way in which the language is used, i.e. the verbalization of thoughts and ideas, is very important. In fact, language is not important only for expressing thoughts, ideas and values, but also for understanding and learning (National Council for Curriculum and Assessment, 2006). Dialogue based on the principles of non-violent communication should be developed through language. Consequently, preference should be given to dialogue and cooperative work in teaching, since they contribute to mastering the richness of one's own linguistic culture and create the possibility to learn other linguistic cultures (Petrović, 2001; Prnjat, 2015). Developing communication skills and tolerant relationships significantly influences diversification of the range of one's own reflections and sentiments associated with different cultural characteristics (Ninčević, 2009). With a tolerant attitude and using the skills of non-violent communication, it is possible to find an adequate solution for conflicting situations that occur in the school environment (Jelačić, 2011; Neuliep, 2012).

Different active learning and teaching methods can be used to achieve the goals of intercultural education. Various authors point to the importance of discovery, problem and research methods, as well as to the outstanding importance of dialogue, argumentative debate and discussion (Đurišić Bojanović, 2005; Marković & Prnjat, 2011). By applying these methods in their academic work, pupils develop curiosity and critical thinking about the relations between their own and other cultures (Vukčević, 2007; Jelačić, 2011; Neuliep, 2012). Classes realized through active methods improve pupil's participation and also promote communication and verbal linguistic expression, which supports development of communicative competence and ability to participate in democratic dialogue (Petrović, 2001).

Communication through active methods contributes to mastering intellectual and affective skills, which enables pupils to be more flexible when thinking, expressing feelings and beliefs, behaving in ways in which they show respect for others, gaining experience, and understanding attitudes that are different from their own.

In addition to exchanging experiences among peers, the role of teachers in the realization of the content of intercultural education is also important. In this regard, by creating optimal conditions for intercultural research, a teacher could contribute to the development of pupils' intercultural competences.

Social context in which teaching and other school activities are realized presents an important element in the realization of the goals of intercultural education. In a contemporary society, the need for "restructuring school culture is becoming increasingly recognizable, so that it reflects the cultural diversity of a society and thus helps pupils to develop knowledge, skills and attitudes necessary for cross-cultural functioning" (Milutinović & Zuković, 2007).

Contemporary pedagogical theories indicate that a curriculum is always conditioned by the context (Anđelković & Stanisavljević Petrović, 2014), and that it is therefore desirable to introduce changes at the curriculum level. It is also preferred to make the entire school climate act as an incentive for mutual cultural understanding among pupils.

School activities aimed at development of a culture based on tolerance, awareness and appreciation of diversity and pluralism in intercultural education are also extremely important. Therefore, it is of prime importance that schools are safe for all students, which forms the basis for the development of pupils' intercultural competences and their active participation in the world of diversity.

Although at school the greatest focus is placed on teaching, which is the central activity, other extracurricular activities are of great importance for the development of pupils' intercultural competences. In other words, it is considered that in order to achieve the goals of intercultural education it is not enough to transfer knowledge through teaching only, but through a system of diverse activities that should create conditions in which students discover similarities and differences that can be experienced. Various extracurricular, leisure activities, especially if they are realized in culturally different environments (sports, competitions, visits, excursions) or through outdoor teaching (museums, religious buildings, ethno houses) provide opportunities for pupils to gain experience, analyze, compare, understand and accept behavior, language, customs, beliefs and attitudes of others. By working together, for example during field work activities, through their own experience pupils establish cooperative relationships with other pupils, perform various activities and solve tasks. This reduces discontinuity between school and non-school experience and establishes meaningful connections between school knowledge and real-life problems. Application of intercultural knowledge and skills in solving real-life problems and acquisition of intercultural competences represent a step towards a higher quality school (Анђелковић, Станисављевић Петровић, 2013).

In school context, stereotypes, prejudices, and discrimination can emerge, and it is therefore necessary for pupils to learn about stereotypes and the ways of their overcoming through transformative dialogue (Oljača, 2006). It is believed that universal values can prevent negative relations between groups, such as injustice, inequality, conflict or lack of empathy. Consequently, the development of skills for interacting with peers from other ethnic, religious, cultural and linguistic groups is essential.

Learning social skills that enable more effective interaction with members of other cultures can successfully prevent unwanted behavior of pupils. Accordingly, various authors point to the importance of development of non-violent communication skills, constructive conflict resolution, development of techniques such as negotiating, concession making, apologizing or giving explanations (Zuković & Milutinović, 2008). In this regard, programmes in which pupils participate as mediators in resolving conflicts and misunderstandings (School Mediation, Student Parliament, School without Violence) are of particular importance. However, it should be kept in mind that other factors also influence the development of favourable school climate, and it is necessary to establish cooperation and partnership between all stakeholders: parents, educational institutions, local authorities, local institutions and associations.

Conclusion

The paper discusses realization of the concept of interculturalism in schools, which creates conditions for the implementation of intercultural values, for encouragement and training of pupils for coexistence, understanding and building of intercultural relations. Although much has been done in the acceptance and implementation of this concept,

especially through legislation and school openness for all students, research and extensive school practice indicate that the concept of interculturalism is generally accepted only declaratively in schools in Serbia, and that the concept has not been implemented satisfactorily in our schools. The reasons for this situation are multiple: starting from general social circumstances and insufficient investment in education, school lack of readiness to accept changes of curriculum, methods and forms of work, textbook literature, school climate, but also insufficient readiness of teachers for the realization of the goals of intercultural education.

In this theoretical discussion, we wanted to highlight the need for greater engagement and adoption of new approaches in the implementation of the concept of interculturalism in schools, especially emphasizing the importance of school culture, overcoming of the subject approach in teaching and emphasizing the thematic, interdisciplinary approach in the examination of intercultural issues, the proactive role of pupils, insisting on the research, active approach in acquiring intercultural competencies. One of the key factors in implementing these changes are teachers who need to develop intercultural competences through initial education and professional training in order to promote intercultural in all forms of school work and to take an active role in re-examining their own intercultural practice.

Adequate implementation of the concept of interculturalism in schools is possible only with the transformation of key aspects of school life and work, which involves changes in curriculum, contents, methods of work and overall school climate. Along with the internal school changes, there are significant changes in the school's attitude towards the local environment, cooperation with local authorities, numerous institutions, organizations, associations and individuals that contribute to achieving the goals of intercultural education. Although school has a lot of potential for the application of interculturalism, it can be noted that in school practice this concept has not been completely and thoroughly implemented.

In today's multicultural society, school is a place of meeting, cultural dialogue, and coexistence of members of different cultures. In this sense, school faces the process of internal and external reorganization in which the principle of interculturalism is both the starting point and the goal. Continuous review of one's own role, critical review of the achieved, acknowledgement of good practice present conditions for coexistence in diversity and deeper involvement in the constructive communication of all participants in the educational process. This is the way in which school can become a significant factor in the development of a harmonious social community characterized by interculturalism.

Acknowledgments

This paper is a part of the project Assessment Models and Strategies for Education Quality Improvement in Serbia (179060) funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of Serbia.

References

- Andelković, S. & Stanisavljević Petrović, Z. (2013). *Škola i neformalni obrazovni konteksti*. Beograd: Geografski fakultet
- Andelković, S. & Stanisavljević Petrović, Z. (2014). Nature as an Inspiration and a Context for Learning and Teaching. *Bulletin of the Serbian Geographical Society*, 94(1), 57-65
- Arsenijević, M. (2003). Škola i deca iz socijalno depriviranih sredina. U: J. Šefer, S. Maksić & Joksimović (ur.), *Uvažavanje različitosti i obrazovanje* (str. 168-176). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja
- Banks, J. A. (1997). *Multicultural education: Characteristics and goals*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Bedeković, V. (2007). Interkulturalne komponente interkulturalnog odgoja i obrazovanja pripadnika nacionalnih manjina. U: Previšić, V., Hrvatić, N., Šoljan, N., N. (ur.) *Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja*, 58-66, Zagreb: Hrvatsko pedagogijsko društvo
- Bedeković, V. (2015). Interkulturalni pristup odgoju i obrazovanju pripadnika romske manjine. U: V. Mlinarević, M. B. Nemet, J. Bushati (ur.), *Obrazovanje za interkulturalizam – Položaj roma u odgoju i obrazovanju*, 15-27, Osijek: Univerzitet Josipa Jurja Strossmayera, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti
- Bennett, M., (1993). Toward ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity In: R. M. Paige (eds.), *Education for the intercultural experience Yarmouth: Intercultural pres*, 17-71.
- Camilleri, C. (1992). *Le condizioni di base dell'interculturale. Verso una societa interculturale*. Bergamo: Celim
- Childers, E. & Urquhart, B. (1994). *Renewing the United Nations System*, Geneva: United Nations
- Đurišić-Bojanović, M. (2003). Multikulturalnost i multiperspektivnost u obrazovanju. U J. Šefer, S. Maksić, S. Joksimović (ur.), *Uvažavanje različitosti i obrazovanje*, 137-142, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Göler, D. (2016). Elusive Migration Systems. Lessons from Europe's New Migratory Map. *Bulletin of the Serbian Geographical Society*, 96(2), 42-49.
- Gorki, P.C. (2006). Complicity with conservatism: The depoliticizing of multicultural and intercultural education. *Intercultural Education*, 17(2), 163-177.
- Гошовић, Р. (2009). Интеркултурално образовање, У: (пр. З. Аксентијевић), *Не пролази улицом без трага - ка мултикултуралности*. Београд: Група 484
- Hrvatić, N. (2007). Interkulturalna pedagogija – nove paradigme. *Pedagogijska istraživanja*, 4(2), 241-252.
- Ivić, I. (2001). *Sveobuhvatna analiza sistema osnovnog obrazovanja u SRJ*. Beograd: UNICEF
- Jelačić, S. (2011). Specifičnosti i značaj interkulturalnog obrazovanja u savremenim društvima. *Norma*, 16(1), 9-20.
- Knežević Florić, O. (2005). Multikulturalizam kao osnova interkulturalnog obrazovanja. *Pedagoška stvarnost*, 51(5-6), 353-362.
- Костовић, С. & Берманов, Ј. (2006). Изазови интеркултурализма и школа, У: Љ. Суботић (ур.), *Сусрет култура, Зборник радова са 4. Међународног интердисциплинарног симпозијума*, 879-886, Нови Сад: Филозофски факултет
- Лукач-Зоранић, А. & Ивановић, Р. А. (2014). Интеркултурално образовање: Нужност данашњице, У: *Босна и Херцеговина и еуроатланске интеграције - тренутни изазови и перспективе*, 2, 1081-1919, Бихаћ: Правни факултет и Центар за друштвена истраживања Интернационалног Бурч Универзитета
- Ljubić, M. (2003). Razlike u stavovima nastavnika osnovnih i srednjih škola prema edukacijskoj integraciji. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 39(2), 129-136.
- Macura Milovanović, S. (2010). Profesija socijalnog pedagoga – u traženju odgovora na problem društveno isključenih grupa u Srbiji. U Macura Milovanović, S. (ur.), *Socijalna pedagogija u nastajanju – traženje odgovora na probleme društveno – isključenih grupa*, 171-191, Jagodina: Pedagoški fakultet

- Marković Krstić, S. (2012). Vaspitanje za demokratiju, toleranciju i multikulturalizam. U Božilović, N. i Petrović, J. (ur.), *Modernizacija, kulturni identiteti i prikazivanje različitosti, štampano u celini*, maj 27-28. 2011., Niš, 211-230, Niš: Filozofski fakultet
- Marković, Lj. & Prnjat, Z. (2011). Incorporating Intercultural Communicative Competence in ESP Courses: Design of Materials and Activities for the Students of Economics, Finance and Trade. In Đorić-Francuski, B. (Ed.), *Image_Identity_Reality*, 83-96, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing
- Milutinović, J. & Zuković, S. (2007). Obrazovanje i kulturni pluralizam. *Pedagogija*, 62(1), 23-33.
- Mitrović, A. (2003). Integracija romske dece u obrazovni sistem. U J. Šefer, S. Maksić, S. Joksimović (ur.), *Uvažavanje različitosti i obrazovanje*, 156-161, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- National Council for Curriculum and Assessment (2006). *Intercultural education in the post-primary school, enabling students to respect and celebrate diversity to promote equality and to challenge unfair discrimination*, Ireland: Government
- Neuliep, J. W. (2012). *Intercultural Communication: A Contextual Approach* (4th ed.). Boston: Houghton Mifflin.
- Ninčević, M. (2009). Interkulturalizam u odgoju i obrazovanju: Drugi kao polazište. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 7(1), 59-83.
- Oljača, M. (2006): Stereotipi i predrasude u vaspitno-obrazovnom procesu, U M. Oljača (ur.), *Modeli stručnog usavršavanja nastavnika za interkulturalno vaspitanje i obrazovanje*, 7-29, Novi Sad: Filozofski fakultet
- Penninx, R. (2016). International Migration and Related Policies in Europe 1950-2015. *Bulletin of the Serbian Geographical Society*, 96(2), 18-41.
- Perotti, A. (1995). *Interkulturalni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.
- Petrović i sar. (2010). Kako budući učitelji vide položaj Roma u sistemu obrazovanja? U Macura Milovanović, S. (ur.), *Socijalna pedagogija u nastajanju – traženje odgovora na probleme društveno – isključenih grupa*, 209-230, Jagodina: Pedagoški fakultet.
- Petrović, A. (2001). Reforme nastavnih planova i programa i obuka nastavnika maternjeg jezika za rad u multikulturalnom društvu. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 33, 442-450.
- Prnjat, Z. (2015). Welcome to Serbia: Using Blogs in an English for Tourism Course. *Proceedings of the 2nd International Conference on Teaching English for Specific Purposes and New Language Learning Technologies*. Niš: Faculty of Electronic Engineering, University of Niš, 478-484.
- Spasić, I. (2010). Kulturni obrasci i svakodnevni život u Srbiji posle 2000. U S. Cvejić (ur.), *Suživot sa reformama: građani Srbije pred izazovima „tranzicijskog“ nasleđa*, 171-204, Beograd: ISIFF.
- Srdić, V. & Sučević, V. (2012). Empirijska provera razloga nedovoljne uključenosti romske dece u predškolske ustanove u Srbiji. *Teme*, 36(3), 1397-1419.
- Stanisavljević Petrović, Z. & Lukić, G. (2011). Inkluzivno obrazovanje u očima nastavnika. U B. Jevtić (ur.), *Vaspitanje za humane odnose – problemi i perspective*, 162-175, Niš: Filozofski fakultet.
- Stanisavljević Petrović, Z. (2011). Porodični uslovi kao deo vaspitnog konteksta u uslovima siromaštva. *Pedagogija*. 66(1), 60-69.
- Стојковић, Б. (2002). *Идентитет и комуникација*, Београд: Чигоја штампа.
- Vrcelj, S. (2005). *U potrazi za identitetom – iz perspektive komparativne pedagogije*. Rijeka: Grafrade/Hrvatsko futurološko društvo.
- Vukčević, L. (2007). Metodčki modeli u nastavi lektire u osnovnoj školi. *Norma*, 12(2-3), 51-60.
- Walzer, M. (1994). Multiculturalism and Individualism. *Dissent*, 41, 185-191.
- Zuković, S. & Milutinović, J. (2008). Škola u duhu novog vremena: obrazovanje za različitost. *Nastava i vaspitanje*, 57(4), 530-538.
- Zakon o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja i obrazovanja (2009). *Prosvetni glasnik, Službeni glasnik Republike Srbije*, Br. 72/2012.

Оригинални научни рад

UDC:37.014.12

<https://doi.org/10.2298/GSGD1701109A>

Примљено: 5. јун 2017.

Исправљено: 16. јул 2017.

Прихваћено: 3. август 2017.

Слађана Анђелковић^{1*}, Зорица Прњат^{*}, Звездан Арсић^{}**

** Универзитет у Београду, Географски факултет, Србија*

*** Универзитет у Косовској Митровици, Филозофски факултет, Србија*

ШКОЛА КАО ЧИНИЛАЦ РАЗВОЈА ИНТЕРКУЛТУРАЛНОСТИ

Извод: Савремено друштво карактерише плурализам односа и прожимање различитих култура. Због разноликости националних, културних, верских и политичких вредности често долази до неразумевања између припадника различитих култура и изостанка дијалога, што оставља несагледиве последице на све сегменте развоја друштва. У циљу превазилажења оваквог стања, актуализује се концепт интеркултуралног васпитања и образовања у школама, који треба да постане полазиште за промене у квалитету дијалога, разумевања и поштовања између ученика различитих култура и традиција.

У раду се разматра реализација концепта интеркултуралности у школама у циљу стварања услова за имплементацију интеркултуралних вредности, подстицања и оспособљавања ученика за суживот, разумевање и изградњу интеркултуралних односа. У том смислу, потребне су промене у свим сегментима живота и рада школе, почевши од промена на нивоу курикулума, организације рада школе, атмосфере у школи, па све до школске културе у целини. У раду се закључује да хуманистички и холистички и интердисциплинарни приступ у школи као основ за суживот и толеранцију даје велике могућности за примену концепта интеркултуралности у школској пракси, али се указује и на потенцијале школе који нису довољно искористићени у реализацији тог циља. Наведени закључци упућују на потребу успостављања системских, континуираних и примерених промена на нивоу школске културе у целини.

Кључне речи: интеркултурализам, културни дијалог, образовање, васпитање, школа

¹ slandjelkovic@gmail.com

Увод

У ери глобализације и мултикултуралног друштва препозната је важност афирмације културног дијалога, социјалне кохезије, толеранције етничког разумевања и поштовања. Интеракција између припадника различитих култура, због све веће међузависности људи у данашњем глобалном друштву постала је стварност и нужност [...] при чему би непосредни сусрети и контакти између различитих култура требали резултирати свесним прихватањем идентитета "другог" и разрађивати стереотипе, предрасуде, нетолеранцију, стигматизацију и дискриминацију међу људима (Bedeković, 2015).

У том смислу, потребно је радити на изградњи друштвене климе у којој би се неговао интеркултурални дијалог и вредновале културне, етничке, језичке и све друге различитости. Суживот у данашњем културно-плуралистичком друштву заснован на концепту интеркултуралности, претпоставља промене на свим нивоима друштва. Значајну улогу у тим променама припада школама које су постале стецишта различитих култура, етничитета, религија, и у којима се остварују обрасци интеркултуралних односа (Bedeković, 2007). У намери да одговори новонасталим потребама друштва, школа доживљава трансформацију прихватањем концепта интеркултуралности као смернице у подстицању разумевања и дијалога између припадника различитих култура. Дијалог је основа за хуманистички приступ у образовању, а интеркултуралност у себи садржи, имплицитно и експлицитно, дијалог култура као битну одредницу. Процеси трансформације су дуготрајни, слојевити, обухватају све субјекте и инкорпорирани су у све активности школе. У раду се указује на потребу холистичког сагледавања концепта интеркултуралности у школи и мењања парадигме ка отвореном интегрисаном курикулуму и новим стратегијама учења у имплементацији концепта интеркултуралности у школском контексту. У том смислу, имплементација концепта интеркултуралности у културу школе постаје један од приоритета друштва, просветне власти, наставника, родитеља и ученика.

Развијање концепта интеркултуралности

Идеја интеркултурализма настала је из разумевања последица демографског раста страних заједница у Европи, мултиетничких и мултикултуралних обележја европског друштва и њихових утицаја на образовање и школу (Костовић & Ђерманов, 2006; Göler, 2016). То је истовремено и "израз неуспешности различитих пројеката интеграције друштва и народа, и покушај да се уместо опште асимилације са једне и антагонизма, стереотипа и предрасуда, са друге стране успостави валидан дијалог" (Костовић & Ђерманов, 2006). Међутим, различитости нису присутне само у Европи, већ у целом свету где се народи и етничке групе суочавају са "културним диверзитетом" у свим сферама живота – економској, политичкој, социјалној, правној, васпитно-образовној. Овакво стање и однос намеће захтеве за интензивирањем напора за успостављање дијалога међу културама, што је био и један од најважнијих закључака изнетих у финалној Декларацији Међународне конференције Улога интеркултуралног дијалога у развоју новог (плуралног, демократског) грађанства, одржаној 2007. године у Падови.

Појам интеркултурално је "динамичан појам и нужно указује на однос, размену, на скуп динамичких токова који обележавају сусрете појединаца различитог културног идентитета" (Camilleri, 1992). Интеркултуралност се схвата као концепт толеранције међу различитим културама, који подразумева суочавање и успешно решавање проблема који настају у односима између представника различитих култура (Perotti, 1995; Vrcelj, 2005; Hrvatić, 2007; Marković & Prnjat, 2011). Ради прецизнијег одређења и јаснијег схватања овог појма, потребно је да се направи дистинкција између појмова интеркултуралност и мултикултуралност. Према се ова два појма веома често употребљавају као синоними, постоје битне разлике. Мултикултуралност означава постојање више култура на једном простору, док интеркултуралност подразумева однос међу културама и неопходност међусобне интеракције. Интеркултуралност претпоставља отвореност, радозналост, спремност на прихватање новог и непознатог. Интеркултуралност уважава традиционалне аспекте културе као што су језик, ношња, вера, гастрономија, дакле обрасце понашања које припадници једне културе желе да упознају како би их упоредили са својом културом и традицијом. Мултикултуралност уважава постојање различитих култура и то сматра богатством савременог света, али за разлику од интеркултуралности, не инсистира на неопходности њихове интеракције.

Данас, народи и нације остварују контакте и интеракцију на начине који су стотинама година уназад били незамисливи. Расправљајући о овоме Чилдерс и Уркухарт (1994) закључују да у међународној заједници, која наставља да се шири, домородачко становништво добија једнак удео и права у расподели и коришћењу ресурса, маргинализоване групе настављају да се стапају са изворним нацијама захтевајући једнаке могућности и већу популаризацију, придошли радници (радници мигранти) настављају да померају националне границе, док избеглице настављају да прелазе границе (Childeres & Urquhart, 1994). Процењује се да само у Европи има око 10 милиона радника миграната, а да широм света 24 милиона људи живи унутар граница друге нације (Лукач-Зоранић & Ивановић, 2014; Penninx, 2016). Такво стање, условило је да се постави питање како и на који начин различите културе могу живети и комуницирати у једној глобалној заједници. Одговор на ово питање најчешће се повезује са потребом и могућношћу успостављања интеркултуралног дијалога, за који се сматра, да може допринети подизању нивоа разумевања међу припадницима различитих народа и култура. Међутим, да би интеркултурални дијалог могао да се оствари, неопходно је обезбедити одговарајуће услове.

Разматрајући овај проблем и трагајући за условима који могу да допринесу развоју интеркултуралног дијалога, Лукач-Зоранић и Ивановић (2014) износе мишљење да су ови услови усмерени на:

- прихватање парадигме људских права као темеља међусобног поштовања,
- интензивирање интеркултуралне комуникације и размене,
- прихватање културалног плурализма,
- учешће грађана,
- инклузивну политику на свим нивоима и у свим секторима и
- изградњу културе дијалога и образовања за интеркултурални дијалог.

Наведени услови, могу бити остварени једино уколико на нивоу шире друштвене заједнице постоји квалитетно интеркултурално образовање и уколико је њиме обухваћена ученичка популација у формалном образовању, али и остали њени чланови након завршетка редовног школовања, путем различитих облика неформалног образовања.

Интеркултурални концепт образовања

Свет се данас налази на оном ступњу друштвеног развоја који карактерише свеопшта криза идентитета. Такво стање за последицу има појаву "да су људи склони форсирати идентитете заједнице утемељене на етничкој скупини, нацији, вери или територији, а који засењују темељна права појединца, слободу савести, разборитост и привлачност универзалног" (Perotti, 1995). Анализирајући постојеће стање, Стојковић (2002), констатује да је присутан феномен који је још Фројд називао "нарцизмом малих разлика, који делује у супротном правцу наглашавајући различитост на рачун сличности суседних култура" (Стојковић, 2002). Једна од највећих слабости мултикултуралне политике, па самим тим и мултикултуралног образовања је наглашавање разлика. За разлику од таквог концепта, који је више окренут ка посебним потребама једне категорије, концепт интеркултуралног образовања усмерен је на комуникацији и проналажењу нове синтезе и на прилагођавању система новим захтевима које је поставио постојећи мултикултурални контекст друштва. Као један од битних предуслова за остваривање концепта интеркултуралности истиче се образовање и васпитање уз помоћ којих ће млади моћи "да прошире распон својих референци, да доживе другачија културна обележја свог окружења и оспособе се за ненасилно понашање и асертивну комуникацију" (Кнежевић Florić, 2005).

"Интеркултурални концепт образовања полази од културне разноликости и проширује је на комплементарност универзалног и сингуларног како би дијалог био отворенији, динамичнији и флексибилнији" (Jelačić, 2011). Данас, више него икада пре, образовање мора да буде отворено за различитости, то јест, оно мора да буде интеркултурално. "Циљ интеркултуралног образовања је стварање одрживог начина заједничког живота у мултикултуралном друштву" (Гошовић, 2009). Постављени циљ могуће је остварити изградњом разумевања, узајамног поштовања и дијалога међу групама које припадају различитим културама, обезбеђивањем једнаких могућности за све и борбом против дискриминације.

Интеркултурално образовање подразумева такав концепт васпитно-образовног рада који је заснован на две кључне димензије, и то:

- подржавању различитости у свим областима људског живота и
- промовисању равноправности и људских права.

Уважавање и подржавање различитости у свим обласима људског живота, треба да код ученика развије осетљивост на чињеницу да су људи који припадају различитим етничким и културним заједницама природно развили читав спектар различитих начина живота, обичаја, погледа на свет и да их та разноликост обогаћује. Промовисање равноправности и људских права развија код ученика свест о потреби супростављања неправедној дискриминацији и промовисању вредности

на којима се изграђује равноправност. Интеркултурализам, дакле, као димензија образовања упућује на могућност премощавања културних различитости и неговања позитивних односа између различитих друштвених група и њихових чланова. Интеркултурално образовање пружа могућност за проналажење и генерисање заједничких схватања о границама културних разлика сматра Бенет (Bennett, 1993).

Дубља анализа концепције интеркултуралног образовања показује да је у њој посебно истакнута тежња за афирмацијом различитости као неопходне и важне компоненте за уједначавање позиција традиционално маргинализованих друштвених група и промовисањем једнаких могућности за све друштвене групе и њихове чланове, а нарочито за мањинске друштвене групе. Међутим, интеркултурално образовање не може бити усмерено само на подучавање о различитим културама, јер и поред тога што је информативно знање о различитости неопходно, оно није довољно. То знање може да представља полазну основу, али се мора стално допуњавати искуствима која ће обухватати неуспеле покушаје и грешке у процесу успостављања контаката у интеркултуралним условима, јер свакодневно искуство показује да у контактима између различитих култура, веома често долази до међусобног неразумевања. Због тога, успостављање односа између носилаца различитих култура треба да чини суштину интркултуралне педагошке активности.

Интеркултурално образовање представља процес у којем се од свих учесника захтева да познају сопствену културу и традицију, јер од тога зависи колико ће бити способни да разумеју културу и традицију других. Само онај ко је укоренен у сопственој култури и ко добро познаје традиционалне вредности сопствене културе, нема страх од различитости и заузима позитиван однос према културној размени. Интеркултурална осетљивост није урођена особина, већ се стиче и учи на различитим узрастним нивоима и различитим ступњевима васпитно-образовног система. Концепт интеркултуралног образовања поред тога што треба да обухвати све нивое васпитно-образовног система (од предшколског до високошколског), треба да укључи и све аспекте почев од правне регулативе, преко школских програма, уџбеника, подршке и праћења образовања до школске праксе (посебно наставе и учења), етоса (школске климе) и образовања наставника.

Концепт интеркултуралности у школи

Значајне друштвене и политичке промене на нашим просторима условиле су потребу да интеркултурално васпитање и образовање постане саставни део школског контекста. Протекле деценије обележене ратним сукобима, падом друштвеног производа, сиромаштвом, великим бројем избеглих и расељених лица, неповољно су утицале на свакодневни живот, културне обрасце становништва, статус друштвених институција (Ivić, 2001; Spasić, 2010; Stanisavljević Petrović, 2011). Овакви неповољни друштвени услови значајно су се одразили на школу као базичну установу за васпитање и образовање, у којој се одсликавају многи нагомилани и у претходним периодима нерешени проблеми. У друштву прожетом конфликтима, политичким превирањима, националном нетрпељивошћу, насиљем, школа трага за новим решењима у којима би могла реализовати своју улогу хумане социјалне установе. У том смислу, школа налази ослонац у интеркултуралном

образовању и васпитању, у коме заједно са другим институцијама и појединцима може остварити своју мисију у изградњи будућег света утемељеног на принципима остваривања права, слободе, једнакости у образовању и пре свега, доступности образовних институција свим члановима друштва.

Захтеви за реформом школског система настали актуализацијом концепта интеркултуралности подржани су и дефинисани и у релевантним националним документима које је усвојила влада Републике Србије (Национална стратегија за решавање питања избеглих и расељених лица, 2002; Стратегија смањења сиромаштва, 2003; Стратегија унапређивања образовања Рома, 2003; Заједнички акциони план за унапређивање образовања Рома, 2005; Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији, 2006, 2007-2015). У складу са концепцијом интеркултурализма у усвојеним документима видљива је тежња ка остваривању циљева интеркултуралног образовања и васпитања који се односе на:

- превазилажење социјалне неједнакости и неједнакости у образовању,
- развијање поштовања и толеранције према културним разликама међу људима,
- помагање ученицима да усвоје знање о међуетничким односима и основама на којима почивају различите културе (Petrović & Janjetović, према Jelačić, 2011).

Јасна је опредељеност друштва ка остваривању циљева интеркултуралног образовања и васпитања, исказаног у законским и програмским документима у делу доступности школских институција. Наиме, у Закону о основама система васпитања и образовања међу основним принципима издваја се принцип једнаког права и доступности васпитања и образовања без дискриминације и издвајања по основи пола, социјалне, културне, религијске, етничке и друге припадности (Закон о основама система васпитања и образовања, члан 3, став 1), чиме се јасно указује да су школске институције доступне свој деци без обзира на разлике, односно да деца имају једнака права када је у питању похађање образовних институција. У концепту интеркултуралног васпитања, доступност се сматра првом и основном карактеристиком, из које произилазе основни предуслови које је потребно испунити како би се реализовао процес инклузије мањинске у већинску културу. Сходно томе, веома је важно да школе, као базичне институције за васпитање и образовање, буду заиста доступне припадницима свих култура, односно да тај захтев не остане само на декларативном нивоу, већ да се омогући активна партиципација мањинске културе у васпитно образовном процесу.

Несумњиво је, дакле, да је доступност школских институција од изузетног значаја за остваривање циљева интеркултуралног образовања, али да се у нашој школској пракси, управо на том првом ступњу јављају бројне препреке и потешкоће. У прилог томе, посебно у аспекту доступности школе свој деци без обзира на различитости, иду подаци истраживања о укључености деце са потребом за посебном друштвеном подршком, као и деце маргинализованих група, посебно ромске популације. Наиме, у истраживањима на нашим просторима дошло се до података који указују на недовољни обухват деце различитих категорија у школама и неадекватну припремљеност наставног кадра за рад са њима. Ово је посебно видљиво када је реч о деци ромске популације, која су још увек недовољно

укључена у систем редовног школовања (Arsenijević, 2003; Ljubić, 2003; Mitrović, 2003; Macura Milovanović, 2010; Petrović и сар. 2010; Stanisavljević Petrović & Lukić, 2011; Srdić & Sučević, 2012). Концептом интеркултуралног образовања треба да буду обухваћени сви нивои васпитно-образовног система (од предшколског до високошколског образовања) и сви његови аспекти почев од правне регулативе, преко школских програма, уџбеника, подршке и праћења образовања до школске праксе (посебно наставе и учења), етоса (школске климе) и образовања наставника. Васпитно-образовни рад који је заснован на компетенцијском моделу, почива на принципу повезаности стицања и исказивања компетенција са ситуацијом и искуством у којем се та компетенција развија и изражава. На основу овога, може се закључити да су за развој и изражавање интеркултуралне компетенције важни сви модалитети васпитно-образовног рада (формални, неформални и информални). Из тог разлога, задатке наставе који се односе на стварање услова за остваривање интеркултуралне функције у школи не треба реализовати као својеврстан додатак постојећим наставних предмета или увођењем новог наставног предмета, већ као принцип који прожима не само све наставне предмете него и целокупни живот школе.

У циљу квалитетније имплементације концепта интеркултуралности у школама, потребно је направити низ корених промена које захтевају од школе трансформацију, промене у приступу које су усмерене ка реформисању свих аспеката школског живота и рада. Првенствено се мисли на оснаживање школске културе и стварање атмосфере и климе у школи која омогућава и потпомаже развој ученика из различитих етничких група, јачање сарадње између свих актера у васпитно образовном процесу, ученика, наставника, свих запослених у школи, родитеља, као и локалне заједнице (Banks, 1999). Ове промене односе се на преиспитивање и замену доминирајуће монокултурне перспективе плуралистичким приступом у образовању, на чију неопходност указује већи број аутора (Đurišić-Bojanović, 2003; Knežević Florić, 2005; Marković & Prnjat, 2011; Anđelković & Stanisavljević Petrović, 2013). Полазећи од културног плурализма, Горки (2006) наводи следеће елементе које је потребно реформисати у школи у циљу имплементације концепта интеркултуралности: потребно је створити једнаке могућности за све ученике у циљу реализације сопствених потенцијала; потребно је припремити ученике за активну партиципацију у интеркултуралном окружењу, што утиче на развијање критички активних и свесних особа; потребно је обучавање и припремање наставника за ефективно подстицање процеса учења код свих ученика без обзира на културне различитости, као и преузимање активне улоге у преиспитивању сопствене образовне праксе.

Према плуралистичком приступу ученике треба упознати са различитим културама, с циљем да се истакне сличност између сопствене и културе и традиције других народа. Такође је битно и скренути пажњу на постојање културних стереотипа и потребу за њиховим превазилажењем. С обзиром на то да пружају само ограничене увиде у друге културе, најчешће негативне, и да стога ометају комуникацију са припадницима других култура, стереотипи нису пожељни у интеркултуралној комуникацији (Marković & Prnjat, 2011). Наиме, упознавањем непознатог и другачијег, стварају се предуслови за преовладавање предрасуда и отпора и јача сензитивност појединаца у односу на различитост.

Плуралистички приступ доприноси остваривању циљева интеркултуралног образовања, али и васпитања, јер осим пружања информација и знања, ствара и услове за развој разумевања, вештина и способности, ставова и вредности. У складу са тим сасвим је оправдано говорити о развоју целовите личности у светлу циљева интеркултуралног образовања и васпитања. За разлику од монокултурног приступа, који је углавном усмерен ка когнитивном развоју ученика, плурализам у образовању отвара перспективу холистичког приступа, где се кроз разне видове интеркултурних сусрета сваком појединцу пружа могућност да се развије у интелектуалном, естетском, креативном, културном и емотивном аспекту. У складу са тим могуће је очекивати и извесне користи посебно када је реч о инклузији припадника мањинске у већинску културу. Један од могућих доприноса је припремање за живот у свету различитости, у коме су веома важне и друге карактеристике, а пре свега уважавање, толеранција и емпатичност. У школском контексту, у међусобној интеракцији, припадници мањинске и већинске културе имају прилику да развију емпатичност и позитивне емоционалне реакције на културолошки диверзитет.

За адекватну примену плуралистичког приступа у школама неопходни су и други кораци попут "прераде школских уџбеника, ревизије постојећих образовних програма, увођења нових наставних предмета, регрутовања предавача из различитих етничких група и др." (Кнежевић Florić, 2005). Као посебно значајне истичу се промене на нивоу курикулума, које у складу са резултатима малобројних истраживања нису у довољној мери оријентисане ка оставаривању циљева и задатака интеркултуралног образовања (Petrović, 2001). Наиме, сматра се да су наши курикулуми (на нивоу основних и средњих школа) усмерени ка националним садржајима, премда је наше друштво традиционално мултикултурално. Пре свега, садржаји који се односе на историју и културу различитих народа који су живели и живе на нашим просторима треба да буду заступљени у националном курикулуму (Prnjat, 2015). С обзиром да није тако, питање је како је могуће развијање позитивног става према културама других народа ако дела писаца, припадника националних мањина и народа који живе на просторима бивше Југославије, нису заступљена у наставним садржајима (Petrović, 2001). У том контексту истиче се потреба за трансформацијом курикулума, јер сами наставни садржаји треба да буду у функцији пружања оних знања која ће помоћи да се боље разумеју друге културе. Поред тога, значајно је да се имплементација садржаја из домена интеркултуралног образовања одвија на смисаон, креативан и сврсисходан начин. У суштини неопходни су такви садржаји образовања који развијају креативност, иницијативу, индивидуални развој, али и различитост, разноврсност уважавање и хуманост.

Адекватном реализацијом наставних садржаја, код ученика се развијају знања, али и позитивни лични ставови према различитости, отвореност и радозналост према другим људима и културама, отвореност за учење о другачијим начинима живота и мотивација да се нека питања разматају и сагледавају са друге тачке гледишта (Milutinović & Zuković, 2007; Prnjat, 2015). У том смислу, сматрамо да је потребно урадити дубље сагледавање потенцијала одређених предмета који нису довољно искоришћени у циљу развијања концепта интеркултуралности, као и увођењу нових приступа као што је интердисциплинарни приступ у сагледавању интеркултуралних садржаја. Предмет у коме би могло да се направи помак у усвајању традиционалних и интеркултуралних вредности у настави је географија.

Садржаји овог предмета обухватају чиниоце као што су територијалност, идентитет и разноликост, који су посебно битни за разумевање традиција и развој интеркултуралности. Да би се стекла неопходна знања и развиле потребне способности у овом домену, неопходно је да садржаји наставе из географије буду повезани са садржајима из историје, социологије и антропологије, односно да њима буде обухваћено учење како о посебним идентитетима и традицијама тако и о заједничким проблемима и циљевима у друштву. Посебну пажњу треба посветити и феномену миграција које представљају један од основних узрока за појаву интеркултуралних потреба. Да би се стекла неопходна знања и развиле потребне способности у овом домену, неопходно је да садржаји наставе из географије буду повезани са садржајима из историје, социологије, антропологије, страних језика, односно да њима буде обухваћено учење како о посебним идентитетима и традицијама тако и о заједничким проблемима и циљевима у друштву.

Са аспекта развијања интеркултуралности у школи, интеграција садржаја из различитих предмета представља један од пожељних модела у сагледавању актуелних питања и проблема. Превазилажење предметног приступа и имплементација интердисциплинарног принципа у сагледавању интеркултуралних садржаја представља добру оријентацију у циљу квалитетнијег сагледавања садржаја, решавања проблема, израђивања интеркултуралних компетенција како ученика тако и наставника. Интеркултуралне теме се могу проучавати из различитих углова, кроз различите предмете. На тај начин ученици увиђају смисленост и значај проблема из различитих перспектива што им помаже да проблем сагледају целовито. На тај начин ученици имају могућност да увиде повезаност различитих фактора који условљавају одређене појаве, да разумеју културу, религију, језик, одређења других и другачијих. Знања стечена на овај начин имају трансферну вредност и функционалности су. Интердисциплинарни приступ подстиче рефлексивну расправу, метакогнитивне активности, развијање ставова и вештина неопходних за правилно поступање и вредновање у различитим животним ситуацијама. Кроз сарадњу ученика на пројектима, у решавању проблема и изради задатака у настави ученици примењују знања из различитих дисциплина што их чини компетентнијим и развија код њих критички став према датим садржајима и способност конструктивног комуницирања у различитим окружењима .

Организовање наставе на матерњем језику и стварање услова да се у школама учи језик етничких мањина (када већинска група учи језик мањина), такође представља значајну претпоставку интеркултуралног разумевања. Појаве самоизолације младих из различитих етничких заједница су веома честе, како у самој школској средини тако и у широј друштвеној заједници. У циљу превазилажења таквог стања потребно је да се сви чиниоци друштва ангажују, да се билингвизам препозна као пожељна способност, посебно у вишенационалним срединама. Настава страног језика подразумева познавање културе и традиције других, будући да су то теме преко којих се најчешће реализује садржај овог предмета. Задаци наставе у учењу страних језика су, поред усвајања знања и развијање способности за остваривање интеракције са онима који говоре други језик и то на бази равноправности, где се подједнако уважава сопствени идентитет и идентитет саговорника.

Организација наставе која је заснована на традиционалним начинима и моделима за учење и поучавање не пружа потребне могућности за развој свести о

потреби познавња традиционаlnих и интеркултуралних вредности. Да би школа одговорила потребним изазовима у овом домену потребни су нови и другачији приступи у учењу и поучавању. У складу са тим препоручује се превазилажење досадашњег парцијализованог приступа (подељеност на наставне области и предмете) и насупрот томе, предлаже увођење интеграције садржаја из различитих области у јединствене теме које рефлектују разноврсност (Banks, 1997). Интеграција садржаја отвара могућност да се у скопу појединих тема развију знања о припадницима других култура, да се укаже на значајне личности из других културних миљеа, као и да се изврши селекција одговарајуће литературе еминентних аутора који припадају другим културама. Премда је интеграција могућа на нивоу већег броја наставних предмета, као примери наставних предмета који би задовољили потребу за разумевањем и критичким размишљањем о другим културама, и у којима је интеграција садржаја пожељна, могу се навести следећи: историја, географија, ликовна и музичка уметност, грађанско васпитање, страни језици са елементима националне културе (Jelačić, 2011; Marković Krstić, 2012).

Промене у садржајима курикулума односе се и на промене у процесу учења. Стога је за остваривање циљева интеркултуралног образовања потребно развијати моделе интерактивног учења, вежби, радионица, пројеката и истраживања у којима се јачају процеси комуникације и сарадње. Посебан значај има јачање кооперативних облика учења, који омогућавају размену знања и искустава ученика, подстичу сарадњу, стварају добру основу за развој пријатељства и дружења. Заједнички рад ученика различитих култура у оквиру исте теме доприноси подстицању активности, дијалога и вредновању различитости. У разматрању о интеркултурализму, веома је важан и начин на који се употребљава језик, односно вербализација мисли и идеја. Заправо, језик није само средство изражавања мисли, идеја и вредности, већ средство важно за разумевање и учење (National Council for Curriculum and Assessment, 2006). Посредством језика потребно је развијати дијалог заснован на начелима ненасилне комуникације. Сходно томе, у настави треба дати предност дијалогу и кооперативном раду, јер доприносе овладавању богатством сопствене језичке културе и отварају могућност за упознавање других језичких култура (Petrović, 2001; Prnjat, 2015). Развојем комуникацијских вештина и толерантног односа битно се утиче на диверсификацију распона сопствених рефлексива и сентимената повезаних са другачијим културним обележјима (Ninčević, 2009). Толерантним ставом и коришћењем вештина ненасилне комуникације могуће је пронаћи адекватно решење за конфликтне ситуације до којих може доћи у школском окружењу (Jelačić, 2011; Neuliep, 2012).

За остваривање циљева интеркултуралног образовања и васпитања могу се користити различите, пре свега, активне методе учења и поучавања. Аутори указују на значај откривачких, проблемских и истраживачких метода, као и на изузетну вредност методе дијалога, аргументоване расправе, дискусије и дебате (Ђуришић Војановић, 2005; Prnjat, 2015). Употребом ових метода у васпитно образовном раду, код ученика се развија радозналост и критичко промишљање о односу сопствене и других култура (Vukčević, 2007; Jelačić, 2011; Neuliep, 2012). Часови који се реализују путем активних метода доринусе већој партиципацији ученика, али и побољшању комуникације и усменог језичког израза што пружа подршку развоју комуникативне компетенције и способности учешћа у демократском дијалогу (Petrović, 2001). У процесу комуникације активним методама доприноси се бољем овладавању

интелектуалним и афективним вештинама, што чини ученике флексибилнијим у размишљању, испољавању осећања и веровања, понашању на начине у којима испољавају поштовање према другима, стицању искуства, и разумевању перспектива које су различите од њихових властитих.

У процесу учења, осим размене искустава међу вршњацима, важна је и улога наставника у реализацији садржаја интеркултуралног образовања. С тим у вези, наставник би стварањем оптималних услова за интеркултурално истраживање, допринео развоју интеркултуралних компетенција ученика.

Социјални контекст у коме се реализује настава и друге активности, представља важан елемент у реализовању циљева интеркултуралног образовања. У савременим условима све више се препознаје потреба за "реструктурирацијом школске културе, тако да она рефлектује културну разноврсност друштва и на тај начин помогне ученицима да развију знања, вештине и ставове, како би функционисали кроскултурално" (Milutinović & Zuković, 2007).

Савремене педагошке теорије указују да је курикулум увек условљен контекстом (Anđelković & Stanisavljević Petrović, 2014), те је стога пожељно увести промене на нивоу курикулума. Такође је пожељно да целокупна школска клима делује подстицајно на узајамно културно разумевање међу ученицима. Деловање школе у правцу развоја културе засноване на толеранцији, освешћивању и вредновању различитости и плурализма у концепту интеркултуралног образовања је изузетно важан задатак. Са тог аспекта значајно је да школа буде најпре безбедна средина за све ученике, што чини основу за развој интеркултуралних компетенција ученика и њихову активну партиципацију у свету различитости.

Премда се у школи највећа пажња посвећује настави, која чини централну активност, за развој интеркултуралних компетенција ученика изузетан значај имају и друге, ваннаставне активности. Наиме, сматра се да за остваривање циљева интеркултуралног образовања, није довољно само преношење знања путем наставе, већ да је потребно да се кроз систем разноврсних активности створе услови у којима ученици открију сличности и разлике, које могу искуствено проверавати. Разноврсне ваншколске, слободне активности, пружају могућност да ученици нарочито ако се те активности реализују у културно другачијим срединама (спортски сусрети, такмичења, посете, екскурзије, излети), или кроз извођење амбијенталне наставе у (музејима, верским објектима, етно кућама, у изради пројеката и истраживања у локалној заједници), искуствено увиђају, анализирају, упоређују, разумеју и прихватају понашања, језик, обичаје, веру, ставове других и другачијих. Радећи и сарађујући заједно на терену, ученици кроз сопствено искуство успостављају кооперативне везе и односе са другим ученицима у циљу обављања разноврсних активности и решавања задатка. На овај начин се смањује дисконтинуитет између школског и изваншколског искуства и успостављају се смислене везе између школских знања и животних проблема. Примена интеркултуралних знања и вештина у решавању животних проблема и стицање интеркултуралних компетенција ученика на овај начин представљају корак ка квалитетнијој школи (Анђелковић, Станисављевић Петровић, 2013).

У школском контексту могу се јавити стереотипи, предрасуде, али и дискриминација, те је стога потребно да ученици путем трансформативног дијалога уче о

стереотипима и начинима њиховог осујећења (Олјаћа, 2006). Сматра се да универзалне вредности могу да превенирају негативне односе међу групама, попут неправде, неједнакости, сукоба, недостатка емпатије. Сходно томе, неопходан је развој вештина за интеракцију са вршњацима из других етничких, религијских, културних и језичких група. Учењем социјалних вештина које омогућавају ефикаснију интеракцију са члановима других култура могу се успешно превенирати непожељна понашања ученика. У складу са тим аутори указују на значај развоја вештина ненасилне комуникације, конструктивног решавања сукоба, развој техника попут преговарања, прављења уступака, изражавања извињења или давања објашњења (Zuković & Milutinović, 2008). У том смислу од посебног значаја су програми у којима се ученици појављују као медијатори у решавању сукоба и неспоразума (Школска медијација, Ученички парламент, Школа без насиља). Међутим, треба имати у виду да на развој подстицајне школске климе делују и други фактори, те је неопходно успостављање сарадничког и партнерског обрасца између свих заинтересованих и одговорних фактора: родитеља, образовних институција, локалних власти, установа, удружења.

Закључак

У раду се разматра реализација концепта интеркултуралности у школама у циљу стварања услова за имплементацију интеркултуралних вредности, подстицања и оспособљавања ученика за суживот, разумевање и изградњу интеркултуралних односа. Иако је урађено доста у прихватању и реализацији овог концепта, посебно кроз законску регулативу и отвореност школа за све ученике, истраживања и богата школска пракса указују да је у нашим школама концепт интеркултуралности прихваћен углавном декларативно, те да концепт није у задовољавајућој мери имплементиран у школама. Разлози за такво стање су вишеструки: почев од општих друштвених околности и недовољног улагања у образовање, сензибилности школе за прихватање промена у курикулуму, методама и облицима рада, уџбеничкој литератури, клими школе али и неприпремљености наставника за реализацију циљева интеркултуралног васпитања и образовања.

Кроз теоријску расправу желели смо да укажемо на потребу већег ангажовања и усвајања нових приступа у имплементацији овог концепта интеркултуралности у школама посебно наглашавајући важност културе школе, превазилажење предметног приступа и потенцирању тематског, интердисциплинарног приступа у сагледавању интеркултуралних проблема, активну улогу ученика, посебно инсистирајући на истраживачком, активном приступу у грађењу интеркултуралних компетенција. Као један од битних фактора у имплементацији ових промена истиче се наставник који је потребно да кроз своје иницијално образовање и стручно усавршавање развија своје интеркултуралне компетенције у циљу промовисања интеркултуралних вредности кроз све области рада у школи и преузимање активне улоге у преиспитивању сопствене интеркултуралне праксе

Адекватна имплементација концепта интеркултуралности у школама могућа је само уз трансформацију кључних аспеката школског живота и рада, што подразумева промене у курикулуму, садржајима, методама рада и сензибилизацији школске климе. Упоредо са променама на унутрашњем плану школе, значајне су промене у односу школе према локалној средини, сарадња са локалним властима,

бројним институцијама, организацијама, удружењима и појединцима који доприносе остваривању циљева интеркултуралног васпитања и образовања. Иако школа има доста потенцијала за квалитетну примену интеркултурализма, може се констатовати да у школској пракси, ипак, овај концепт, није доживео потпуну операционализацију.

У данашњем мултикултуралном друштву, школа је место сусретања, културног дијалога, и суживота припадника различитих култура. У том смислу, пред школом је процес унутрашње и спољашње реорганизације у којој је принцип интеркултуралности полазиште и циљ. Непрестано преиспитивање сопствене улоге, критички осврт према оствареном, уважавање примера добре праксе, представљају услове за суживот у различитости и дубљу укљученост у конструктивну комуникацију свих актера васпитно-образовног процеса. То је пут да школа постане значајан чинилац развоја хармоничне друштвене зајенице коју одликује интеркултуралност.

Захвалница

Рад је настао у оквиру пројеката Модели процењивања и стратегије унапређивања квалитета образовања у Србији (179060) које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Литература (Погледати у енглеској верзији текста)